

Η Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση (ΑεξΑΕ) ως ένα εναλλακτικό και ευέλικτο σύστημα εκπαίδευσης-μια συγκριτική προσέγγιση

Μαρία Δ. Τζώτζου (ΜΑ), (ΜΕd)

Εκπ/κός ΠΕ06 Α/θμιας Εκπ/σης

Περίληψη

Το κενό της ελεύθερης πρόσβασης στην Τριτοβάθμια εκπαίδευση και άλλες ελλείψεις ή αδυναμίες καλείται να αντιμετωπίσει ένα νέο εναλλακτικό και ευέλικτο σύστημα εκπαίδευσης με την ονομασία «*Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*». Πρόκειται για ένα ανοικτό σύστημα εκπαίδευσης που διέπεται από την αντίληψη ότι η μόρφωση είναι αναφαίρετο δικαίωμα όλων των ανθρώπων όλων των ηλικιών, σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους (Λιοναράκης & Λυκουργιώτης, 1998, 99: 30). Τα ανοικτά συστήματα παρέχουν ελεύθερη πρόσβαση σε όλους τους ενδιαφερομένους και αυτονομία κατά τη διάρκεια των σπουδών μέσα από την ευέλικτη μέθοδο της «*εξ αποστάσεως εκπαίδευσης*» χωρίς να επιβαρύνονται με έξοδα διαμονής όπως στέγασης ή σίτισης.

Λέξεις-Κλειδιά: ελεύθερη πρόσβαση, μέθοδος διδασκαλίας, δασκαλοκεντρικό/υλοκεντρικό/παραδοσιακό/συμβατικό σύστημα εκπαίδευσης, ανοικτό/εναλλακτικό/μαθητοκεντρικό/ευέλικτο σύστημα εκπαίδευσης, αρθρωτό σύστημα, δια βίου μάθηση

Εισαγωγή

Στη σημερινή εποχή, εξαιτίας των ταχύτατων μεταβολών και διαρκών εξελίξεων, οικονομικών, κοινωνικών, επιστημονικών και τεχνολογικών, και κατ' επέκταση, των ολοένα αυξανόμενων απαιτήσεων και αναγκών σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο, προβάλλουν ολοένα και περισσότερο οι αδυναμίες και οι περιορισμοί του παραδοσιακού συστήματος εκπαίδευσης, όσο ποτέ άλλοτε στο παρελθόν. Πιο συγκεκριμένα, το παραδοσιακό σύστημα εκπαίδευσης, όπως συστάθηκε και εξακολουθεί να υφίσταται ακόμη και σήμερα στην Ελλάδα, δεν μπορεί να ανταποκριθεί στις νέες προκλήσεις της εποχής, στις ανάγκες των πολιτών και της ελληνικής κοινωνίας για διαρκή επιμόρφωση και εκπαίδευση, για δια βίου κατάρτιση και μάθηση. Τα παραδοσιακά Πανεπιστήμια χαρακτηρίζονται από μία

σειρά περιορισμούς σε ό,τι αφορά την ελεύθερη πρόσβαση των πολιτών αλλά και ελλείψεις στην παροχή ευέλικτων προγραμμάτων σπουδών στους φοιτητές.

Στο παρόν άρθρο, μέσα από μια συγκριτική μελέτη και παρουσίαση αρχικά, εντοπίζονται οι περιορισμοί και οι αδυναμίες που χαρακτηρίζουν τα συμβατικά Πανεπιστήμια και στη συνέχεια γίνεται προσπάθεια να αναδειχθούν και να αναπτυχθούν τα στοιχεία εκείνα της ανοικτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης που αναιρούν τους περιορισμούς αυτούς για ελεύθερη πρόσβαση και σπουδές στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και δια βίου μάθηση.

1. Παραδοσιακό σύστημα εκπαίδευσης

1.1. Ορισμός – Περιγραφή

Με τον όρο «*παραδοσιακό σύστημα εκπαίδευσης*» αναφερόμαστε γενικά στις τρεις βαθμίδες του Ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος: Α/θμια, Β/θμια και Γ/θμια καθεμία από τις οποίες χαρακτηρίζεται από τη δική της σκοποθεσία και όρους λειτουργίας σύμφωνα με τα σχετικά διατάγματα και νόμους της πολιτείας και τις αποφάσεις του Υπουργείου Παιδείας.

Ειδικότερα, η Τριτοβάθμια Εκπαίδευση στην Ελλάδα περιλαμβάνει τα Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι. τα οποία αποτελούν αυτοτελή ιδρύματα παροχής ανώτερης και ανώτατης πανεπιστημιακής και τεχνικής εκπαίδευσης. Πρόκειται για τα παραδοσιακά ή συμβατικά πανεπιστήμια που επιλέγουν τους φοιτητές τους μέσω εισαγωγικών εξετάσεων, προκαθορίζουν το πρόγραμμα σπουδών τους ανά σχολή και ανά τμήμα, απευθύνονται σε περιορισμένο φάσμα ηλικιών και παρέχουν πτυχία ή τίτλους τριών επιπέδων: προπτυχιακό, μεταπτυχιακό ή διδακτορικό. Τα συμβατικά πανεπιστήμια στη χώρα μας θεωρούνται «κλειστά» συστήματα εκπαίδευσης καθώς δεν επιτρέπουν την ελεύθερη πρόσβαση όλων των ενδιαφερομένων. Παρά την αύξηση, λοιπόν, του αριθμού των πανεπιστημίων και του αριθμού των εισαχθέντων φοιτητών σε αυτά, την τελευταία κυρίως δεκαετία, οι περιορισμοί και αποκλεισμοί από την τριτοβάθμια εκπαίδευση υφίστανται ακόμη για ένα μεγάλο μέρος του Ελληνικού πληθυσμού, όπως εντοπίζονται και αναλύονται παρακάτω:

1.2. Επιλογή φοιτητών

Όσον αφορά την επιλογή των φοιτητών, στα συμβατικά πανεπιστήμια η επιλογή γίνεται με αυστηρά βαθμολογικά κριτήρια επίδοσης των υποψηφίων φοιτητών, οι οποίοι καλούνται σε απόλυτα καθορισμένη χρονική στιγμή των μαθητικών τους χρόνων να διαγωνιστούν πανελλαδικά (κατά κανόνα συμμετέχουν

μαθητές λυκείου- 18 ετών), να αξιολογηθούν και να επιλεγούν βάσει των τελικών αποτελεσμάτων των εξετάσεων. Με αυτό τον τρόπο επιλέγονται οι καλύτεροι για να σπουδάσουν και αποκλείονται όλοι όσοι επιθυμούν αλλά δεν ανήκουν σε αυτή την ηλικιακή φάση, αλλά και όσοι συμμετέχουν στις εξετάσεις αλλά για αστάθμητους εξωτερικούς ή ακόμη και εσωτερικούς παράγοντες που μπορεί να τους επηρεάσουν την περίοδο των εξετάσεων, δεν καταφέρνουν να επιτύχουν υψηλή βαθμολογία, και επομένως, να εισαχθούν στο πανεπιστήμιο.

Πρόκειται, λοιπόν, για ένα έντονα ανταγωνιστικό μηχανισμό επιλογής φοιτητών που περιορίζει σημαντικά τις επιλογές σπουδών και τα χρονικά περιθώρια των υποψηφίων σπουδαστών δημιουργώντας ανισότητες και αποκλεισμούς.

1.3. Σπουδές: Χαρακτηριστικά και Μέθοδος Διδασκαλίας

Οι σπουδές στα παραδοσιακά πανεπιστήμια παρουσιάζουν τα εξής χαρακτηριστικά - μειονεκτήματα: α) η φυσική παρουσία των φοιτητών στις αίθουσες διδασκαλίας είναι υποχρεωτική, β) ο τόπος και χρόνος διδασκαλίας είναι καθορισμένοι, γ) η κατεύθυνση σπουδών είναι μονόδρομη καθώς δεν υπάρχουν αυτοτελείς κύκλοι σπουδών που παρέχουν τη δυνατότητα επιλογής διαφόρων γνωστικών αντικειμένων (Λιοναράκης & Λυκουργιώτης, 1998, 99: 24-27), ε) το πρόγραμμα σπουδών είναι αυστηρά προκαθορισμένο, δομημένο και οργανωμένο βάσει των εξαμηνιαίων μαθημάτων («υποχρεωτικών» και «κατ' επιλογήν υποχρεωτικών»), που περιορίζουν τις επιλογές των φοιτητών σε μεγάλο βαθμό προωθώντας τη μαζική και ομοιόμορφη εκπαίδευση των αποφοίτων και στ) το εκπαιδευτικό υλικό που παρέχεται στους φοιτητές έχει μόνο έντυπη μορφή και το αποτελούν τα συγγράμματα των καθηγητών των αντίστοιχων μαθημάτων τα οποία δεν ανανεώνονται συχνά και δεν συμπληρώνονται από άλλης μορφής υλικό, οπτικοακουστικό ή λογισμικό, που θα καθιστούσε τη μάθηση πιο σύγχρονη, ενδιαφέρουσα, ελκυστική και αποτελεσματική.

1.4. Ο δασκαλοκεντρικός και υλοκεντρικός χαρακτήρας των σπουδών

Στα παραδοσιακά Α.Ε.Ι. και Τ.Ε.Ι. η προσέγγιση της γνώσης γίνεται με μαζικό και απρόσωπο τρόπο. Για κάθε εξαμηνιαίο μάθημα που παρακολουθεί μεγάλος αριθμός σπουδαστών αντιστοιχεί συνήθως μόνο ένας καθηγητής, ο οποίος δεν δύναται, εκ των πραγμάτων, να διατηρεί μία προσωπική επαφή με το σύνολο των φοιτητών του. Η διδασκαλία συνίσταται σε μία σειρά από παραδόσεις ή διαλέξεις των καθηγητών ενώπιον πολυπληθούς ακροατηρίου από φοιτητές που παρακολουθούν παθητικά. Οι φοιτητές προσπαθούν κατά τη διάρκεια των σπουδών

τους να προσαρμόσουν τις ανάγκες, ικανότητες και επιθυμίες τους στις απαιτήσεις του εκάστοτε μαθήματος, καθηγητή, τμήματος, σχολής. Δεν υφίσταται ουσιαστική αλληλεπίδραση (Κουστουράκης & Παναγιωτακόπουλος, 1999:653) καθηγητή-φοιτητών, καθώς κυριαρχεί η μορφή του καθηγητή – αυθεντία που διδάσκει μετωπικά, αγνοώντας, ή ακόμη και αδιαφορώντας για τις ατομικές ανάγκες και ιδιαιτερότητες των φοιτητών του.

Με άλλα λόγια, το κέντρο της εκπαιδευτικής διαδικασίας στα παραδοσιακά πανεπιστήμια δεν είναι ο φοιτητής αλλά ο καθηγητής, ο διδάσκων, ο οποίος αποφασίζει, ρυθμίζει και καθορίζει το πρόγραμμα των μαθημάτων, επιλέγει το αντικείμενο διδασκαλίας, διδάσκει και αξιολογεί με απρόσωπο και ίσως αυθαίρετο τρόπο τους φοιτητές. Επίσης, μοναδικό ή κυρίαρχο μέλημα των καθηγητών και του συστήματος γενικότερα είναι η παράδοση και ολοκλήρωση της προβλεπόμενης ύλης και όχι οι εκάστοτε εκπαιδευτικές ανάγκες ή ιδιαιτερότητες του φοιτητικού κοινού.

Αφού εντοπίσαμε και αναλύσαμε τους περιορισμούς του κλασικού συστήματος εκπαίδευσης, στην επόμενη ενότητα εξετάζουμε τον τρόπο με τον οποίο ο θεσμός της ανοικτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης μπορεί να τους αναιρέσει.

2. Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

2.1. Ορισμός-Περιγραφή

Η φιλοσοφία και το ιδεώδες των ανοικτών συστημάτων εκπαίδευσης, που αποκαλούμε «*Ανοικτή Εκπαίδευση*» ή «*Ανοικτή Παιδεία*», ορίζει ότι η μόρφωση είναι δικαίωμα όλων των ανθρώπων και θα πρέπει να μπορούν να την απολαμβάνουν σε όλη τη διάρκεια της ζωής τους. Η ανοικτή εκπαίδευση χρησιμοποιεί ως κατεξοχήν μέθοδο διδασκαλίας την «*εξ αποστάσεως εκπαίδευση*» η οποία διασφαλίζει την ελεύθερη πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και παρέχει ευκαιρίες για δια βίου μάθηση και κατάρτιση, όπως αυτή υπαγορεύεται από τις ανάγκες και απαιτήσεις της σύγχρονης κοινωνίας (Ματραλής & Λυκουργιώτης, 1998, 99: 39).

Ειδικότερα, στην Ελλάδα, η ανοικτή εκπαίδευση παρέχεται μέσω του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου από το ακαδημαϊκό έτος 1998-99 στους Έλληνες πολίτες κάθε ηλικίας, ως αντιστάθμισμα των ελλείψεων και περιορισμών των παραδοσιακών πανεπιστημίων, με τα ακόλουθα χαρακτηριστικά-πλεονεκτήματα.

2.2. Επιλογή φοιτητών

Η επιλογή των φοιτητών δεν γίνεται με συγκριτικό, αξιολογικό και ανταγωνιστικό τρόπο, δηλ. με εισαγωγικές εξετάσεις, για την επιλογή των καλύτερων. Δεν χρειάζεται κάποιος να αποδείξει εκ των προτέρων ότι μπορεί να σπουδάσει, πριν αρχίσει να σπουδάζει. Η πρόσβαση στην τριτοβάθμια εκπαίδευση είναι ελεύθερη χωρίς περιορισμούς ή αποκλεισμούς λόγω μειωμένων προσόντων, κακής επίδοσης ή προχωρημένης ηλικίας. Η ανοικτή εκπαίδευση απευθύνεται σε ευρύτατο φάσμα ηλικιών όπου υπάρχει μόνο κατώτατο όριο (συνήθως στα 18 χρόνια) ενώ δεν καθορίζεται ανώτατο όριο ηλικίας. Άνθρωποι κάθε ηλικίας, άνθρωποι που δεν κατάφεραν να επιτύχουν στις εισαγωγικές εξετάσεις για τα παραδοσιακά πανεπιστήμια, αλλά και όσοι εγκατέλειψαν τις σπουδές τους για διάφορους λόγους στο παρελθόν ή όσοι επιθυμούν να αλλάξουν γνωστικό πεδίο ή να συνεχίσουν τις σπουδές τους σε πιο προχωρημένο επίπεδο έχουν το δικαίωμα και τη δυνατότητα της ελεύθερης επιλογής και φοίτησης αν, και όταν, το αποφασίσουν. Στην προκειμένη περίπτωση δεν είναι το σύστημα εκείνο που αποφασίζει και επιλέγει, αλλά ο ίδιος ο ενδιαφερόμενος ή υποψήφιος φοιτητής.

2.3. Σπουδές: Χαρακτηριστικά και Μέθοδος Διδασκαλίας

Οι σπουδές στο Ανοικτό πανεπιστήμιο χαρακτηρίζονται από τα εξής πλεονεκτήματα: α) δεν απαιτείται η φυσική παρουσία του φοιτητή στις αίθουσες διδασκαλίας, β) δεν είναι καθορισμένος ο τόπος μάθησης και ο χρόνος μελέτης, αλλά ο σπουδαστής επιλέγει και μαθαίνει στον ιδιωτικό του χώρο (την κατοικία του) και ο χρόνος και ρυθμός μελέτης καθορίζονται από τον ίδιο, γ) προσφέρονται αυτοτελείς μορφωτικοί κύκλοι με μικρή σχετικά διάρκεια, π.χ. ετήσια, οι οποίοι συνδυαζόμενοι μπορούν να οδηγήσουν σε ακαδημαϊκούς τίτλους διάφορων επιπέδων επιτρέποντας πολλαπλότητα επιλογών (προπτυχιακό, μεταπτυχιακό, πιστοποιητικά, κ.α), ε) το πρόγραμμα σπουδών είναι ευέλικτο και οργανωμένο με βάση το «αρθρωτό σύστημα», όπου βασική λειτουργική μονάδα είναι η «Θεματική Ενότητα»-Θ.Ε. module (Λυκουργιώτης, 1998, 99: 81-94) . Η Θ.Ε. σχεδιάζεται έτσι ώστε να καλύπτει πλήρως ένα γνωστικό αντικείμενο σε προπτυχιακό ή μεταπτυχιακό επίπεδο και διαθέτει αυτοτέλεια, καθώς μπορεί να οδηγήσει σε πιστοποιητικά σπουδών και σε ελευθερία επιλογών ή συνδυασμών για την ολοκλήρωση ενός προγράμματος σπουδών (Λιοναράκης & Λυκουργιώτης, 1998, 99:32-34) και στ) υπάρχει πολυμορφία και πολυτυπία του εκπαιδευτικού υλικού με

χρήση των νέων τεχνολογιών: δημιουργία και χρήση οπτικοακουστικού και λογισμικού υλικού πέραν του έντυπου, από ομάδα ειδικών επιστημόνων και συγγραφέων, για την καλύτερη και πιο αποτελεσματική μετάδοση, αφομοίωση και εμπέδωση των επιστημονικών γνώσεων με τη μέθοδο της εξ αποστάσεως διδασκαλίας (Ματραλής, 1998, 99: 47-55).

2.4. Ο μαθητοκεντρικός χαρακτήρας των σπουδών

Σε αντίθεση με τα παραδοσιακά πανεπιστήμια, στο ανοικτό πανεπιστήμιο αντιστοιχεί ένας καθηγητής για κάθε 30 περίπου φοιτητές μιας συγκεκριμένης Θ.Ε., με αποτέλεσμα να αναπτύσσεται μία προσωπική σχέση και να υπάρχει αλληλεπίδραση μεταξύ καθηγητή-φοιτητών. Αυτό επιτυγχάνεται και με τις τακτικές συμβουλευτικές συναντήσεις μεταξύ καθηγητών και φοιτητών στις οποίες ο καθηγητής-σύμβουλος είναι έτοιμος να επιλύσει απορίες, να συζητήσει και να καθοδηγήσει τους φοιτητές στην περαιτέρω μελέτη τους (Ματραλής, 1998, 99: 42-46).

Ο ίδιος ο φοιτητής έχει περισσότερη αυτονομία και ελευθερία κινήσεων και επιλογών σχετικά με τον τόπο, το χρόνο, το ρυθμό μάθησης, τις Θ.Ε., το πρόγραμμα σπουδών και τον τίτλο που θα αποκτήσει. Η μέθοδος της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης σέβεται και προστατεύει τα δικαιώματα των φοιτητών ικανοποιώντας τις ανάγκες και ιδιαιτερότητες κάθε φοιτητή, τις επιθυμίες και απαιτήσεις του. Αυτό σημαίνει ότι οι σπουδές διεξάγονται με «εξατομικευμένο» τρόπο, ενώ ταυτόχρονα ο ίδιος ο φοιτητής διαμορφώνει από μόνος του τη μορφωτική του φυσιογνωμία (Λιοναράκης & Λυκουργιώτης, 1998, 99:32) και αξιοποιεί προσωπικά το εκπαιδευτικό υλικό που του διατίθεται έχοντας πάντα τη πνευματική καθοδήγηση και ψυχολογική υποστήριξη του καθηγητή-συμβούλου. Με άλλα λόγια, ο φοιτητής είναι το «κέντρο» της εκπαιδευτικής διαδικασίας.

Συμπεράσματα

Η όλη οργάνωση της «ανοικτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης» παρέχει διευκολύνσεις, ευκαιρίες, ελευθερία επιλογών και, προπάντων, ελεύθερη πρόσβαση στους υποψήφιους φοιτητές έναντι του παραδοσιακού συστήματος εκπαίδευσης. Δίνει τη δυνατότητα και την ευκαιρία σε ενήλικες να σπουδάσουν με μία ευέλικτη μέθοδο ώστε να μπορούν να εκπληρώνουν παράλληλα τις οικογενειακές, επαγγελματικές και κοινωνικές υποχρεώσεις τους. Επιπλέον, σε αντίθεση με το παραδοσιακό σύστημα εκπαίδευσης, δεν υπάρχουν αυστηρές προϋποθέσεις

εισαγωγής ή επιλογής, όπως «τυπικά προσόντα» ή εισαγωγικές εξετάσεις. Η εκπαίδευση γίνεται από απόσταση, καλύπτει ευρύ φάσμα ηλικιών, προσφέρει αυτοτελείς κύκλους σπουδών και ο φοιτητής είναι το «κέντρο» της εκπαιδευτικής διαδικασίας και ελεύθερος να διαμορφώσει ο ίδιος τη μορφωτική του φυσιογνωμία μέσω ενός ευέλικτου προγράμματος σπουδών.

Επομένως, με τη θεσμοθέτηση και λειτουργία του ανοικτού συστήματος εκπαίδευσης, όπως περιγράφεται παραπάνω, αναιρούνται οι περιορισμοί και αδυναμίες του παραδοσιακού συστήματος και ανοίγει ο δρόμος για ελεύθερη πρόσβαση όλων των ενδιαφερομένων στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, και άρα, τη δια βίου μάθηση και κατάρτιση που αποτελεί αίτημα των καιρών και ταυτόχρονα δικαίωμα κάθε σύγχρονου ανθρώπου.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (2002). *Οι Σπουδές στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο*, ΕΑΠ: Πάτρα.

Κουστουράκης Γερ. & Παναγιωτακόπουλος Χρ. (1999). *Ανοικτά πανεπιστήμια και παραδοσιακά Α.Ε.Ι.: Συμπτώσεις-ομοιότητες και διαφορές (Από απόσταση Εκπαίδευση – Ανοικτά Πανεπιστήμια)*. Πρακτικά του Θ' Διεθνούς Παιδαγωγικού Συνεδρίου, *Συνεχιζόμενη Εκπαίδευση και Δια Βίου Μάθηση: Διεθνής εμπειρία και Ελληνική προοπτική*, Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος: Βόλος.

Λιοναράκης, Α. & Λυκουργιώτης, Α. (1998, 99). *Ανοικτή και Παραδοσιακή Εκπαίδευση*. Στο Βεργίδης Δ., Λιοναράκης Α., Λυκουργιώτης Α., Μακράκης Β. & Ματραλής Χ., *Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Θεσμοί και Λειτουργίες*. ΕΑΠ: Πάτρα.

Λυκουργιώτης, Α. (1998, 99). *Αρθρωτό Σύστημα*. Στο Βεργίδης Δ., Λιοναράκης Α., Λυκουργιώτης Α., Μακράκης Β. & Ματραλής Χ., *Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Θεσμοί και Λειτουργίες*. ΕΑΠ: Πάτρα.

Ματραλής, Χ. (1998, 99). *Εκπαίδευση από Απόσταση*. Στο Βεργίδης Δ., Λιοναράκης Α., Λυκουργιώτης Α., Μακράκης Β. & Ματραλής Χ., *Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Θεσμοί και Λειτουργίες*. ΕΑΠ: Πάτρα.

Ματραλής, Χ. (1998, 99). *Ύπαρξη-Σχεδιασμός ειδικού εκπαιδευτικού υλικού*. Στο Βεργίδης Δ., Λιοναράκης Α., Λυκουργιώτης Α., Μακράκης Β. & Ματραλής Χ., *Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Θεσμοί και Λειτουργίες*. ΕΑΠ: Πάτρα.

Ματραλής, Χ. & Λυκουργιώτης, Α. (1998, 99). *Ιδιαίτερα εκπαιδευτικά 'εργαλεία' – μέθοδοι*. Στο Βεργίδης Δ., Λιοναράκης Α., Λυκουργιώτης Α., Μακράκης Β. &

Ματραλής Χ., *Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση: Θεσμοί και Λειτουργίες*.
ΕΑΠ: Πάτρα.

*Έχει δημοσιευθεί στην Εκπαιδευτική Ιστοσελίδα: *Ελληνική Πύλη Παιδείας / Θεματική Ενότητα: Επιμόρφωση*. Διαθέσιμο στον δικτυακό τόπο:
<http://www.eduportal.gr/index.php/articles/epimorfoci/341-2012-10-03-19-04->